10/03/2019

Οι 140 εκκλησίες της μεσαιωνικής Αθήνας

Αυτοκέφαλες Εκκλησίες / Εκκλησία της Ελλάδος

Οι 140 εκκλησίες της μεσαιωνικής Αθήνας- Η ιστορία τους-Η κατεδάφισή τους τον 19ο αιώνα-Πλήρης κατάλογος των εκκλησιών.

Ένα νοσταλγικό ταξίδι στην παλιά, τη μεσαιωνική για την ακρίβεια, Αθήνα θα επιχειρήσουμε με το σημερινό μας άρθρο. Οδηγός μας σε αυτό το ταξίδι θα είναι βασικά, ένα εκτός κυκλοφορίας βιβλίο του σπουδαίου αρχιτέκτονα, πολεοδόμου και λαογράφου Κώστα Μπίρη (1899- 1980). Πρόκειται για το βιβλίο ‘’ΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ’’ που εκδόθηκε το 1940 όταν ο Μπίρης ήταν διευθυντής σχεδίου πόλεως στον Δήμο Αθηναίων.

ekklisia02
Image not found or type unknown
Μονή Δαφνίου

Στο συγκεκριμένο βιβλίο καταγράφονται οι 140 μεσαιωνικές εκκλησίες της Αθήνας, οι οποίες μπορεί να επιβίωσαν στα δύσκολα και σκοτεινά χρόνια της τουρκοκρατίας αλλά μετά την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους οι

περισσότερες από αυτές κατεδαφίστηκαν. Χωρίς λόγο πολλές φορές και αυτό είναι το τραγικό...

Το τελειωτικό χτύπημα δόθηκε το 1843 όταν για την ανέγερση του νέου μητροπολιτικού ναού της πρωτεύουσας χρησιμοποιήθηκαν ‘’κομμάτια’’ από 72 εκκλησίες της.

Ο Κώστας Γ. Κοτζιάς, Υπουργός- Διοικητής Πρωτευούσης το 1940 γράφει χαρακτηριστικά στον πρόλογο του βιβλίου του Κ. Μπίρη:

‘’Αι εκκλησίαι των παλαιών Αθηνών έχουν την ωραίαν ιστορίαν των, την οποίαν κατέστησε δραματική τούτο κυρίως το απίστευτο γεγονός: Ότι ελληνικαί χείρες επραγματοποίησαν αμέσως με τους πρώτους μετά την απελευθέρωσιν χρόνους την καταστροφήν και εξαφάνισίν των. Εχρειάσθη να κατεδαφιστούν σχεδόν όλαι, άλλαι με την κρατικήν, άλλαι με την δημοτικήν και άλλαι με την ιδιωτικήν πρωτοβουλίαν , διά να συγκινηθούν επιτέλους ολίγοι άνθρωποι και να διασώσουν τας ελαχίστας, εκείνας τα οποίας διαφυλάσσει έκτοτε ως πολύτιμον κειμήλιον η σημερινή πόλις των Αθηνών’’.

ekklisia06

Image not found or type unknown

Στην εισαγωγή του ίδιου βιβλίου ο τότε δήμαρχος της πρωτεύουσας Αμβρόσιος Πλυτάς, αφού αναφέρει ότι εκτός από τις 140 εκκλησίες που βρίσκονταν μέσα στην πόλη και γύρω από το τείχος της υπήρχαν αναρίθμητα εξωκλήσια στους Αμπελόκηπους, τον Ελαιώνα (που θεωρούνταν εξοχικές τοποθεσίες) και το υπόλοιπο λεκανοπέδιο της Αττικής, σημειώνει ότι πολλές από τις εκκλησίες της πόλης ήταν κοινοτικές ή μετόχια μοναστηριών. Οι περισσότερες όμως γράφει ο Α. Πλυτάς ανήκαν σε αρχοντικές ή αρχοντοξεπεσμένες οικογένειες και είχαν τη θέση τους στη σύνθεση του παλιού αθηναϊκού σπιτιού. Και συνεχίζει:

‘’Και η μεν τουρκική κυβέρνησις εσεβάσθη μέχρι της Επαναστάσεως απολύτως τας εκκλησίας των χριστιανών, ενώ δια λόγους προνοίας δεν επέτρεπεν εις τους ιδίους επισκευάς ή μεταρρυθμίσεις χωρίς την έκδοσιν ειδικού φιρμανίου, εις το οποίον ανεγράφοντο επακριβώς τα έργα των οποίων επετρέπετο κάθε φορά η εκτέλεσις. Ατυχώς όμως δεν έδειξαν καμίαν στοργήν προς αυτάς οι ελεύθεροι κάτοικοι αυτής της πόλεως, ούτε αι παλαιότεραι δημόσιαι και δημοτικαί αρχαί. Και τα εθνικά αυτά κειμήλια ημικατεστραμμένα τα περισσότερα από τα δεινά του επαναστατικού πολέμου κατηδαφίσθησαν και εξηφανίσθησαν εντελώς, είτε διά να δώσουν τα εκκλησιόπεδά των (τα οικόπεδα των ναών) εις την οικοδόμησιν των σπιτιών της νεωτέρας πόλεως, είτε διά την ανέγερσιν του νέου Μητροπολιτικού ναού, είτε διά τας απαιτήσεις της ψυχράς αρχαιολογίας.

Το σφάλμα ήτο βαρύτατον, διότι ισοδυναμεί με σβήσιμο μιας σελίδος από την ιστορίαν της πόλεως ταύτης και με ένα λάκτισμα προς την παράδοσίν της. Μιας σελίδος από τας πλέον συγκινητικάς και μιας παραδόσεως από τας ιεροτέρας. Ελάκτισε και εξαφάνισε δηλαδή η νεοτέρα πόλις ό,τι ιερόν και όσιον αφήκεν εις αυτήν η παλαιά εκείνη, που ητοίμασε την Επανάστασιν και κατεστράφη διά την ελευθερίαν της’’.

ekklisia03

Image not found or type unknown
Καπνικαρέα (1846)

Ας δούμε όμως περισσότερα στοιχεία για τις μεσαιωνικές εκκλησίες της Αθήνας. Όπως γράφει ο Χαράλαμπος Μπούρας στο έργο του ‘’Βυζαντινή Αθήνα, 10ος- 12ος αι.’’ ο αριθμός των ναών της Αθήνας συγκρινόμενος με τον αριθμό των εκκλησιών άλλων επαρχιακών πόλεων της βυζαντινής αυτοκρατορίας (να μην ξεχνάμε ότι επαρχιακή πόλη ήταν η Αθήνα στα βυζαντινά χρόνια) *‘’είναι πολύ μεγάλος και από ιστορικής σκοπιάς δυσερμήνευτος’’.*Οι περισσότεροι από αυτούς τους ναούς, που διακρίνονται τόσο για την καλή τους κατασκευή όσο και για τις καλλιτεχνικές προθέσεις των δημιουργών τους, χτίστηκαν κατά τον 11ο αιώνα, όπου δεν υπάρχουν γραπτές πηγές για την Αθήνα, παρά μόνο για την επίσκεψη του Βασιλείου Β’ του Βουλγαροκτόνου το 1019, η οποία ήταν καθαρά εθιμοτυπική.

Υπάρχουν πολλοί λόγοι για την επιβίωση τόσο μεγάλου αριθμού εκκλησιών ως το 1830. Η Αθήνα δεν είναι πόλη με μεγάλη σεισμικότητα. Έχει σχετικά λίγους και οφειλόμενους κυρίως σε εξωτερικά κέντρα σεισμούς. Βέβαια η άποψη για πλήρη ασεισμικότητα της Αθήνας καταρρίφθηκε από τον αείμνηστο καθηγητή Άγγελο Γαλανόπουλο (1910- 2001), ο οποίος έγραψε σχετικά στα ‘’Πρακτικά Ακαδημίας

Αθηνών’’, τ. 31, 1956 (‘’Η σεισμική επικινδυνότης των Αθηνών’’) και αργότερα (1971).

Γνωρίζουμε ότι το 1641 στην Αττική έγινε σεισμός κατά τον οποίο έπαθε ρωγμές η εκκλησία του Αγίου Διονυσίου και ορισμένα άλλα κτίρια, ενώ κατά τους σεισμούς του 1805 και του 1874 έπεσαν κομμάτια από τον Παρθενώνα και ένα μέρος του τείχους από την Ακρόπολη, ενώ στον σεισμό του 1889 προκλήθηκαν βλάβες στη Μονή Δαφνίου.

ekklisia04

Image not found or type unknown
Théodose du Moncel (1821-1884)

Αναφέρουμε επίσης, κλείνοντας αυτή τη σεισμολογική παρένθεση ότι σύμφωνα με τον καθηγητή Γαλανόπουλο το ρηξιγενές πεδίο της Αθήνας φιλοξενεί εστίες τοπικών σεισμών. Οι ενεργές εστίες της λεκάνης Αθήνας, που περιβάλλεται από ρήγματα, είναι συγκεντρωμένες στα βόρεια και τα νότια κράσπεδα της πόλης.

Μια σεισμική εστία βρίσκεται στη νότια παρυφή της Πεντέλης δυτικά της Ραφήνας (σεισμός του 1964) και άλλη μία στη νοτιοδυτική πλευρά της Πάρνηθας (σεισμός του 1999). Το εντυπωσιακό και μάλλον άγνωστο είναι ότι το ρήγμα της Πάρνηθας είχε δώσει σεισμούς και το 1966, αλλά κανείς ‘’αρμόδιος’’ δεν είχε φροντίσει να ενημερώσει τους κατοίκους της πόλης, ούτε είχαν ληφθεί στοιχειώδη μέτρα, με αποτέλεσμα να έχουμε τις τραγικές συνέπειες του σεισμού του 1999.

Κλείνουμε εδώ αυτή τη θλιβερή, αλλά ενδιαφέρουσα νομίζουμε παρένθεση για τη σεισμικότητα της Αθήνας και επανερχόμαστε στις μεσαιωνικές εκκλησίες της.

Ένας άλλος λόγος για τη μακρόχρονη διατήρηση τόσων πολλών ναών ήταν η γενίκευση της θολοδομίας, η οποία περιόριζε και τα αποτελέσματα των πυρκαγιών που ξεσπούσαν σ’ αυτούς ,σε τοπικές συνήθως βλάβες.

Τέλος, ο τρίτος λόγος για τη διατήρηση τόσων πολλών εκκλησιών στην Αθήνα, είναι το καθεστώς που ίσχυε στα χρόνια της τουρκοκρατίας.

ekklisia07

Image not found or type unknown
Άγιοι Ανάργυροι του Κολοκύνθη

Είναι γνωστές μόνο τρεις περιπτώσεις ναών που μετατράπηκαν σε οθωμανικά τεμένη: ο Παρθενώνας, ο ναός κάτω από το Φετιχιέ τζαμί και οι Άγιοι Ανάργυροι

στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης. Οι υπόλοιπες εκκλησίες έμειναν στα χέρια των Χριστιανών, ίσως λόγω των προνομίων που είχε δώσει ο Μωάμεθ Β’ ο Πορθητής κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα το 1458. Πολλές από αυτές, συντηρούνταν ως ιδιόκτητες από τις αρχοντικές οικογένειες της πόλης, άλλες είχαν γίνει μετόχια διαφόρων μοναστηριών και άλλες ήταν ενοριακές, με αποτέλεσμα όλες να συντηρούνται. Ο Δημήτριος Γ. Καμπούρογλου, στην «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ», τόμος Β΄, σελ 177, έχει διαφορετική άποψη:

«Φαίνεται ότι η μεγάλη καταδίωξις της χριστιανικής θρησκείας επήλθεν εν έτει 1548, ότε ο ως ο Κύριλλος Δέγλερης εν τοις Απομνημονεύμασιν αυτού σημειοί: «πολλοί ιεροί ναοί ηρπάγησαν και εις τζαμία μετεβλήθησαν, άλλοι δεν καταστράφηκαν καθ’ ολοκληρίαν», διάφοροι δε κληρικοί κατέφυγον εις τα όρη κατοικήσαντες όπου υπήρχε ναΐσκος και ύδωρ. Περί τα έτη πάλιν 1570-1579 βλέπομεν ανοχήν της τουρκικής εξουσίας…».

Η μεγάλη υποβάθμιση του μεσαιωνικού μνημειακού πλούτου της Αθήνας, έγινε στα χρόνια της Επανάστασης του ’21 και μάλιστα κατά την πολιορκία της Ακρόπολης, από τις 3 Αυγούστου 1826 ως τις 25 Μαΐου 1827. Μετά το τέλος των πολεμικών συγκρούσεων, οι περισσότερες αθηναϊκές εκκλησίες, είχαν ερειπωθεί και πολλά από τα ονόματά τους είχαν ξεχαστεί. Η οικονομική αδυναμία αποκατάστασης, η εφαρμογή νέου σχεδίου της πόλης και αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος τους, ήταν ο λόγος της κατεδάφισης των περισσότερων από αυτές.

Όσο για τις μεσοβυζαντινές εκκλησίες, οι οποίες λόγω της κατασκευής τους βρίσκονταν σε καλύτερη κατάσταση, ο σπουδαιότερος λόγος για την υποβάθμισή τους, ήταν η απαιδευσία των νέων Αθηναίων που δεν μπορούσαν να εκτιμήσουν τις αξίες των μεσαιωνικές μνημείων, σε συνδυασμό με την ανάγκη εκκλησιασμού μεγαλύτεροι αριθμού ενοριτών. Η αρχαιολατρία και το ιδεώδες του νέου κλασικισμού που επικράτησαν στη χώρα μας μετά το 1830, είχαν σαν αποτέλεσμα να κατεδαφιστούν βυζαντινές εκκλησίες, με σκοπό την ανάδειξη αρχαιοτήτων και την εκκαθάριση αρχαιολογικών χώρων από τα μεσοβυζαντινά στρώματα.

egrafo02

Image not found or type unknown

Ο γνωστότερος υποστηρικτής της νέας ιδεολογίας και αρνητής του βυζαντινού παρελθόντος, ήταν ο Στέφανος Κουμανούδης, που ήταν «υπεύθυνος» για την καταστροφή πολλών μεσαιωνικών μνημείων στην Αθήνα.

Αλλά και ο Κυριάκος Πιττάκης, κατεδάφισε τον σπουδαίο βυζαντινό ναό του προφήτη Ηλία, που βρισκόταν σε άριστη κατάσταση, και μάλιστα είχε

χρησιμοποιηθεί και ως νοσοκομείο, ενώ και οι τοιχογραφίες του ήταν εξαιρετικές, μόνο και μόνο επειδή υπήρχε η υπόνοια ότι ήταν χτισμένος πάνω σε αρχαίο βωμό του Ήλιου. Πιθανότατα ο ίδιος κατεδάφισε για παρόμοιους λόγους και άλλες εκκλησίες.

Ομαδική όμως καταστροφή ερειπωμένων ή μερικώς κατεστραμμένων ναών, 72 συνολικά, έγινε το 1843 για να χρησιμοποιηθούν τα υλικά τους στην οικοδόμηση του μητροπολιτικού ναού και για να εκποιηθούν τα εκκλησιόπεδά τους γι’ αυτό τον σκοπό.

Ο Δήμος τα διεκδικούσε και κατάφερε να τα αποκτήσει, το όλο ζήτημα όμως υποκινούσαν διάφοροι δημότες, κυρίως όσοι είχαν όμορες (γειτονικές) ιδιοκτησίες με αυτά και τα εποφθαλμιούσαν.

egrafo03

Image not found or type unknown

Αλλά και οι Έλληνες αξιωματικοί της πολεοδομικής υπηρεσίας του υπουργείου των Εσωτερικών, ενδιαφέρονταν μόνο για να φτιάξουν πλατείες και να διαπλατύνουν στενούς δρόμους της παλιάς πόλης. Ενθαρρυνόμενοι και από την περιφρόνηση των αρχαιολόγων στα μεσαιωνικά μνημεία, κατεδάφισαν πολλές εκκλησίες των οποίων μόνο η στέγη είχε καταρρεύσει ή είχαν υποστεί μικροζημιές, αλλά και ναούς που είχαν επισκευαστεί τα πρώτα χρόνια της ανοικοδόμησης της πόλης και λειτουργούσαν από τότε.

Ως το 1838, είχαν αποκατασταθεί οι εκκλησίες της Γοργοεπηκόου, της Καπνικαρέας, των Αγίων Θεοδώρων, του Αγίου Αθανασίου του Ψυρή, των Αγίων Ασωμάτων του Θησείου, του Αγίου Φιλίππου, της Παντάνασσας στο Μοναστηράκι, του Προφήτη Ελισαίου, του Προφήτη Ηλία, των Ταξιαρχών του Σταροπάζαρου κ.ά.

Δυστυχώς, πολλές από αυτές κατεδαφίστηκαν αργότερα.

Το 1834, το Θησείο χαρακτηρίστηκε ως αρχαιολογικό μνημείο και έπαψε να χρησιμοποιείται ως ναός του Αγίου Γεωργίου.

Ευτυχώς ξένοι λόγιοι, ζωγράφοι, αρχιτέκτονες και αρχαιολόγοι επισκέφτηκαν την Αθήνα μετά την απελευθέρωση. Ο Μπρέισμπριτζ (1839), ο Λενουάρ (1840), ο Μπισόν (1841), ο Κουσό (1842), ο ντι Μονσέλ (1846), οι Σεναβάρ, Ρεΐ και Νταλβάτζιο (1843) κ.ά. Χάρη στις περιγραφές και τα σχέδιά τους γνωρίζουμε πολλές από τις βυζαντινές εκκλησίες της Αθήνας.

egrafo04

Image not found or type unknown

Παραθέτουμε στη συνέχεια, τις 140 εκκλησίες της παλιάς Αθήνας, με την τοποθεσία όπου βρίσκονται (ή βρίσκονταν). Οι πίνακες προέρχονται από το βιβλίο του Κώστα Μπίρη «ΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ» (1940).

Πάντως, ο Babin, γράφει για 300 εκκλησίες που υπήρχαν στην Αθήνα και τα περίχωρά της επί τουρκοκρατίας, ο Randolph για περίπου 200, ο Guillet για 103 και για περισσότερες από 200 σε μικρή απόσταση από αυτή, ο Spon γράφει για 52 εκκλησίες με εφημέριους στην πόλη και για άλλες 200 που λειτουργούν μερικές φορές, ενώ την ίδια άποψη έχει και ο Wheler.

Δυστυχώς, μετά την απελευθέρωση της χώρας μας από τους Τούρκους και την μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα από το Ναύπλιο, έγιναν πάρα πολλά και σοβαρά λάθη.

Σχέδια που τροποποίησαν άλλα παλαιότερα, αντιδράσεις, κυρίως γαιοκτημόνων, άναρχη δόμηση κλπ. Όλα αυτά είχαν σαν αποτέλεσμα, να φτάσουμε στη σύγχρονη Αθήνα, μια προβληματική από κάθε άποψη πόλη, καθόλου φιλική προς τους κατοίκους της. Σαφώς, δεν θα μπορούσαν να διατηρηθούν όλες οι βυζαντινές εκκλησίες της πόλης, κάποιες ήταν ετοιμόρροπες, μετά την Επανάσταση του 1821. Η άκριτη κατεδάφιση τους όμως, σίγουρα στέρησε την Αθήνα από εξαιρετικής αρχιτεκτονικής μνημεία, που εκτός απ’ όλα τα άλλα, θα μας έδιναν και πληροφορίες για τους «σκοτεινούς», εν πολλοίς, χρόνους της πρωτεύουσας…

egrafo05

Image not found or type unknown

egrafo06

Image not found or type unknown

egrafo07

Image not found or type unknown

egrafo08

Image not found or type unknown

egrafo09

Image not found or type unknown

egrafo10

Image not found or type unknown

egrafo11

Image not found or type unknown

Πηγές: *ΚΩΣΤΑΣ Η. ΜΠΙΡΗΣ, «ΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ, ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ 1940.*
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΟΥΡΑΣ, «ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΘΗΝΑ», ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ 2017,
ΚΩΣΤΑΣ Η. ΜΠΙΡΗΣ «ΑΙ ΑΘΗΝΑΘ ΑΠΟ ΤΟΝ 19ον ΕΙΣ ΤΟΝ 20ον ΑΙΩΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΕΛΙΣΣΑ, Ε' ΕΚΔΟΣΗ 2005,
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, «ΙΣΤΟΡΊΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ», Εκδόσεις ΠΕΛΕΚΑΝΟΣ 2013.

Πηγή: protothema.gr